

ОЛЕКСАНДР РОМАНОВИЧ ШИШКА,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-1396-0508>,

e-mail: sesh131213@gmail.com

ПРАВОВА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ПОСЛУГИ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

На основі системного аналізу цивільно-правових норм виявлено проблему нормативно-правового встановлення послуги як об'єкта цивільних прав. Зокрема, граматичне усвідомлення змісту певних норм, які містяться в ЦК України, дало змогу дійти досить суперечливого висновку про те, що послуга є матеріальним благом, річчю, яка полягає в дії чи діяльності надавача послуги. Обґрунтовано та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення концепту послуги як об'єкта цивільних прав у ЦК України з метою погодження такого закону з вимогами правової визначеності.

Ключові слова: об'єкт цивільних прав, послуга, дії виконавця, результат послуги, річ, ст. 177 ЦК України, правова визначеність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У Постанові Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 650 проголошено курс на оновлення цивільного законодавства України, у зв'язку з чим сьогодні виникає потреба в ревізії не лише норм цивільного законодавства, а й наявних юридичних знань. Одним із важливих аспектів такої ревізії є приведення норм цивільного законодавства у відповідність до вимог правової визначеності. Адже для того, щоб таке законодавство було якісним, його положення мають містити точні й однозначні формулювання, бути розумно передбачуваними [1, с. 223]. Прикладом правової невизначеності в ЦК України є правова модель послуги як об'єкта цивільних прав. Це виявляється в тому, що цивільно-правові норми, які в їх системному вияві формують уявлення про послугу як об'єкт цивільних прав, є не досить послідовними, чіткими та зрозумілими.

Стан дослідження проблеми

Послуга як об'єкт цивільних прав була предметом досліджень С. Б. Булеци, В. А. Васильєвої, А. А. Герц, Р. М. Гейнц, А. О. Гунди, І. П. Голенко, С. О. Ємельянчика, О. І. Карпенко, Н. М. Квіт, О. В. Кохановської, В. В. Луця, І. С. Лукасевич-Крутнік, В. О. Савченка, І. Я. Сенюти, С. О. Сліпченка, І. В. Спасибо-Фатєєвої, А. А. Телестакова, Н. В. Федорченко та деяких інших учених. Віддаючи належне вже сформованому теоретико-прикладному доробку, все ж таки варто акцентувати увагу на відсутності системного аналізу норм ЦК України щодо послуги з метою виявлення правової невизначеності.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – виявити проблематику нормативно-правової моделі послуги як об'єкта цивільних прав і запропонувати шляхи її вирішення. Завдання дослідження полягають у тому, щоб виявити вади системного характеру в ЦК України щодо нормативно-правового регламентування послуги як об'єкта цивільних прав і сформулювати пропозиції для вирішення виявлених проблем.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що вперше в науці цивільного права за допомогою герменевтичного та системного методів виявлено проблеми нормативно-правового визначення послуги як об'єкта цивільних прав. Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання сформульованих пропозицій і рекомендацій для вдосконалення концепту послуги як об'єкта цивільних прав у ЦК України та погодження такого закону з вимогами правової визначеності.

Виклад основного матеріалу

У чому виявляється правова невизначеність послуги як об'єкта цивільних прав? Для відповіді на це питання слід більш детально проілюструвати стан чинного цивільного законодавства України.

Послуга – різновид речі? Саме такого висновку можна дійти внаслідок детального аналізу ст. 177 ЦК України. Зокрема, цією статтею встановлено, що об'єктами цивільних прав є речі, в тому числі гроші та цінні папери, інше

майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. У наведеній нормі слід звернути увагу на такий сполучник, як «у тому числі». Варто вказати, що цей сполучник в українській граматиці застосовується для виокремлення когось або чогось із сукупності, цілого [2, с. 169–170]; для уточнення або доповнення інформації за допомогою приєднання члена пропозиції, яка називає частину від цілого, зазначеного в попередньому фрагменті¹.

Наведене дає підстави констатувати, що згідно з побудовою ст. 177 ЦК України річ, відповідно до правил української граматики, унормована як ціле, а все, що йде після сполучника «в тому числі», відповідно має розглядатись як сукупність цілого, тобто речей. Внаслідок такої побудови статті створюється певний правовий парадокс, за яким об'єктами цивільних прав мають визнаватися тільки речі², а різновидами речей є гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні й нематеріальні блага. Проте наведене не лише демонструє, що послуга є річчю, але й указує на те, що концепт об'єктів цивільних прав не збігається з доктринальним підходом, відповідно до якого речі, результати робіт, послуги, а також інші матеріальні й нематеріальні блага є самостійними різновидами об'єктів цивільних прав. Інакше кажучи, об'єкти цивільних прав і речі співвідносяться зазвичай як родове та видове поняття, а не як співмірні правові категорії.

Послуга – це матеріальне чи нематеріальне благо? Варто почати з того, що послуга в

¹ Як виділяється комами «в тому числі»? // vrazUkr.ru : сайт. URL: <https://vrazukr.ru/navchannja-2/rosijska-mova/19704-jak-vidiljaetsja-komami-v-tomu-chisli.html> (дата звернення: 10.05.2021).

² Наведений підхід створює стан правової невизначеності, оскільки правовий концепт, закладений у ст. 177 ЦК України, відрізняється від правового концепту, проведеного в ст. 179 ЦК України. Так, відповідно до ст. 179 ЦК України речами визнаються тільки предмети матеріального світу, а за ст. 177 ЦК України речами можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні блага. Тому виникає досить важливе питання: що таке річ? Тобто річ – це правовий термін, який за своїм змістом є співмірним терміну «об'єкт цивільних прав», чи речі – це тільки предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки?

доктрині цивільного права розглядається виключно як нематеріальне благо. Водночас такого висновку не можна дійти внаслідок системного аналізу норм ЦК України. Чому?

Так, відповідно до ст. 177 ЦК України всі об'єкти цивільних прав поділяються на матеріальні та нематеріальні блага [3]. Таку ж класифікацію покладено в основу побудови глав 13–15 ЦК України, з яких глави 13 і 14 стосуються благ матеріальних, а глава 15 – нематеріальних. Однак у наведених главах немає окремої статті, присвяченої послугам. Ця прогалина і створює стан правової невизначеності, оскільки застосування певних способів тлумачення дає змогу зробити висновок про те, що послуга є матеріальним благом, оскільки у главі 15 ЦК України, яка має назву «Нематеріальні блага», окремої норми про неї не існує. Так, застосовуючи буквально, граматичне тлумачення до ст. 177 ЦК України, ми не отримуємо прямої відповіді на питання, чи є таке благо матеріальним або нематеріальним. Можемо зрозуміти тільки те, що послуга є об'єктом цивільних прав, річчю (якщо виходити з висновку, зробленого вище), благом. Лише системний і логічний аналіз певних правових норм дає змогу тверджувати, що послуга в ЦК України має розглядатись як матеріальне благо. Останнє підтверджується таким логічним силогізмом: у главі 15 ЦК України до нематеріальних благ віднесено лише результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформацію та особисті немайнові блага. Водночас така глава щодо видів нематеріальних благ має вичерпний (закритий) характер. Послуги, як бачимо, в цій главі немає. Такий стан правового регулювання дає підстави говорити, що послуга не є нематеріальним благом. Отже, застосовуючи закони виключеного третього (тобто «третього не дано») та висновку від протилежного, можна підсумувати, що послуга відповідно до ЦК України має визначатись як матеріальне благо. Наведене вище дає підстави вважати, що послуга є річчю, оскільки річ згідно зі ст. 179 ЦК України – предмет матеріального світу.

Іншим прикладом правової невизначеності щодо поняття послуги є норми ЦК України, які побудовані на різних правових підходах (теоріях) до розуміння об'єктів цивільних прав. Відповідно, для формування уявлення про послугу як об'єкт цивільних прав важливо відповісти на питання, *на якій саме теорії в ЦК України побудовано її розуміння як об'єкта цивільних прав*.

Як відомо, в науці цивільного права є дві основні конкуруючі теорії послуги як об'єкта

цивільних прав. Перша базується на тому, що послуга – це дія та/або діяльність (далі – об'єкт-дія), друга – на тому, що послуга – це благо (далі – об'єкт-благо).

Унаслідок системного аналізу норм, які формують уявлення про послугу як об'єкт цивільних прав, впливає висновок, що такі норми, з огляду на поставлене вище запитання, не мають однозначної чіткості, ясності і зрозумілості. Зокрема, у ст. 177 ЦК України встановлено, що «об'єктами цивільних прав є ... послуги ..., а також інші матеріальні й нематеріальні блага». Наведене вказує, що в основу правового концепту об'єктів цивільних прав, зокрема послуг, покладено теорію об'єкта-блага. Проте далі ЦК України містить зовсім інший правовий підхід. Так, у ч. 1 ст. 509 ЦК України встановлено, що «зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (... надати послугу ... тощо), ... а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку».

Якщо виходити з того, що об'єктом правовідносин є все те, стосовно чого відповідне правове відношення виникає чи існує, то слід констатувати, що в цьому визначенні увагу акцентовано не на певних благах (види яких передбачено у ст. 177 ЦК України), а на певній дії як об'єкті зобов'язального правовідношення. У нашому випадку це конкретна дія – надати послугу. Якщо спростити поняття зобов'язання, прибравши елементи речення, які щось уточнюють, виходить таке: зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона зобов'язана вчинити на користь другої сторони *певну дію* або утриматися від вчинення *певної дії*, а друга сторона має право вимагати від першої сторони виконання її обов'язку (тобто вчинення *певної дії*). Тобто можемо бачити, що об'єктом правовідношення виступає не благо (в розумінні ст. 177 ЦК України), не будь-яка дія, а лише певна дія. Це може бути передача майна, виконання роботи, надання послуги, сплата грошей тощо. Тобто *певна дія* щодо *передання майна, виконання роботи, надання послуги, сплати грошей тощо* є родовим поняттям до понять видових. Водночас якщо застосувати закон несуперечності і висновок від протилежного, надання послуги не може бути тотожним переданню майна, виконанню роботи, сплаті грошей тощо. Тобто якщо певна дія, що є об'єктом зобов'язального правовідношення, полягає в наданні послуги, то вона не може бути одночасно іншою дією, як-от: переданням майна, виконанням роботи, сплатою грошей тощо. Із цього впливає ви-

сновок, що правову модель зобов'язального правовідношення побудовано не на теорії об'єкта-блага, а на теорії об'єкта-дії, оскільки предмет зобов'язання, з огляду на ст. 509 ЦК України, має становити не майно, результат роботи, послуга, гроші тощо, а певна дія, яка може полягати в переданні майна, виконанні роботи, наданні послуги, сплаті грошей тощо.

Крім того, в основі поняття договору про надання послуг також закладена теорія об'єкта-дії. Так, відповідно до ст. 901 ЦК України за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається у процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Зважаючи на те, що згідно з ч. 1 ст. 509 ЦК України надання послуги є різновидом певної дії, ч. 1 ст. 901 ЦК України слід розуміти в такій смисловій формі: «за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) вчинити певну дію (тобто надати послугу), яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності ...». Єдине, що в цьому реченні створює певний дисонанс, – що певна дія (в однині) може виявлятися як у дії, так і в діяльності. Можливо, пояснення в тому, що дія (як певна ціле) може втілюватися в різних формах учинення дій учасників цивільних відносин: як однією дією, так і діяльністю.

Підсумовуючи наведене, можна зробити висновок, що нестабільність правової моделі послуги як об'єкта цивільних прав у ЦК України виявляється в таких випадках: спочатку (у ст. 177 ЦК України) законодавець формулює поняття послуги через благо (теорія об'єкта-блага), надалі (у статтях 509 і 901 ЦК України) розуміння послуги розкривається через дію або діяльність виконавця (теорія об'єкта-дії).

Отже, системний аналіз цивільно-правових норм із застосуванням певних правил їх тлумачення дав змогу сформулювати поняття послуги як матеріального блага, речі, яка полягає в дії чи діяльності надавача послуги. Такий стан правової регламентації є істотною вадою у правовому регулюванні відносин, об'єктом яких є послуга. По-перше, послуга по своїй суті є нематеріальним благом і тим паче не може натепер розглядатись як річ, оскільки річ відповідно до ст. 179 ЦК України – це лише предмет матеріального світу. По-друге, таке легальне розуміння послуги не використовується ні в науковій сфері, ні у правозастосуванні,

а невикористання у правозастосуванні норм чинного законодавства (навіть якщо вони не мають достатньої чіткості, точності і зрозумілості чи їх зміст не відповідає певним уявленням про щось у праві) може свідчити лише про свавільне втручання державних органів у сферу прав, гарантованих як Конституцією України, так і Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, що навряд чи може бути сумісним із принципом верховенства права.

Немає сумніву, що позитивне право може містити різні правові підходи, формувати неоднакові моделі поведінки. Утім, головне – щоб таке право, по-перше, не створювало стану правової невизначеності і було сумісним із принципом верховенства права, по-друге, було логічним та зрозумілим від загальної норми до спеціальної, по-третє, становило єдину і цілісну систему з її унікальною структурою. Відповідно, якщо концепт послуги загалом моделюється через розуміння її як блага (це стосується ст. 177 ЦК України), то й усі інші норми мають бути приведені у відповідність до такого правового підходу. Аналогічно це стосується і теорії об'єкта-дії: якщо послуга в концептуальному плані має сприйматися через дію або діяльність виконавця, то це має істотно впливати на перегляд змісту ст. 177 ЦК України. У цьому разі зміст цієї статті має формуватися на основі плюралістичної теорії об'єктів цивільних прав, оскільки вона допускає можливість поєднання як теорії об'єкта-дії, так і теорії об'єкта-блага. За таких обставин ст. 177 ЦК України має містити дві системи об'єктів цивільних прав: перша (ч. 1 ст. 177) має ґрунтуватися на теорії об'єкта-блага, друга (ч. 2 ст. 177) – на теорії об'єкта-дії.

Якщо брати за основу сьогоденний правовий концепт (теорію об'єкта-блага), то конструктивно ч. 1 ст. 177 ЦК України потребує перегляду, оскільки послуга, як і інші передбачені в цій частині об'єкти, не може розглядатися як річ. Принаймні в доктрині та науці цивільного права для цього немає достатніх і переконливих правових передумов. З огляду на це у змісті такої норми слід прибрати сполучник «у тому числі».

Так само це стосується і того, що за системного аналізу розділу III ЦК України такий об'єкт цивільних прав, як послуга, є матеріальним благом. Однак це суперечить сучасній доктрині цивільного права та правозастосовній діяльності. Якщо в основі концепту послуги як об'єкта цивільних прав після рекодифікації ЦК України буде збережено теорію об'єкта-блага, то ЦК України в розділі III

«Об'єкти цивільних прав», а саме у главі 15 «Нематеріальні блага», має обов'язково містити окрему статтю з назвою «Послуги».

Крім того, ч. 1 ст. 177 ЦК України потребує конструктивних змін. Пропонуємо викласти її в такій редакції: «Об'єктами цивільних прав є речі, тварини, гроші, цінні папери, майнові права й обов'язки, послуги, результати робіт, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, немайнові блага, а також інші матеріальні та нематеріальні блага незалежно від їх майнової цінності».

У наведеній редакції слід вилучити слово «майно» та перемістити слово «послуги» в іншу змістову частину речення, що має усунути стан правової невизначеності. Зокрема, з огляду на значення тих чи інших слів, правила граматики та закони логіки, правила несуперечності все, що перебуває після слова «майно», не може вважатися майном. Інакше це створює проблему неможливості віднесення майнових прав¹, результатів робіт, послуги тощо до змісту категорії майна. Також додатковим аргументом про необхідність вилучення зі ст. 177 ЦК України слова «майно» може слугувати й обставина, що термін «майно» не є однорідним із термінами «майнові права», «результати робіт» або «послуги». Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 190 ЦК України терміни «майно» та «майнові права» є поняттями родовим і видовим. Тобто якщо ст. 177 ЦК України йдеться про види об'єктів цивільних прав, то термін «об'єкти цивільних прав» як родове поняття має розкриватися лише через видові поняття одного роду.

Перебування ж слова «послуги» після словосполучення «результати робіт» створює наразі проблему протиріччя закону та судової практики. Зокрема, в судовій практиці спостерігається тенденція, за якою об'єктом цивільних прав вважається не послуга, а саме її результат. Таке можна побачити у правових позиціях Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду (справа № 753/1203/18-ц від 22 квітня 2020 р.), у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного

¹ Див. детальніше: Шишка О. Р. Майнові права як об'єкти цивільних прав: проблема визначення їх місця в системі об'єктів цивільних прав // Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (м. Харків, 21 груд. 2017 р.). Харків, 2017. С. 184–192.

суду (справа № 303/3113/16-ц від 6 грудня 2018 р.), у складі колегії суддів Касаційного господарського суду (справа № 910/10353/17 від 13 листопада 2018 р.), у постанові Північного апеляційного господарського суду (справа № 910/10353/17 від 6 травня 2019 р.).

Висновки

Підбиваючи загальний підсумок, слід підкреслити, що концепт «послуга», закріплений у ЦК України, наразі суперечить доктрині цивільного права. Зокрема, граматичне усвідомлення змісту певних норм, які містяться в ЦК України, дало змогу дійти суперечливого висновку про те, що послуга є матеріальним благом, річчю, яка полягає в дії чи діяльності надавача послуги. Такий правовий парадокс виник унаслідок декількох вад законодавчої техніки. Перша стосується сполучника «в тому числі», який за правилами граматики послуги (як видове поняття) відносить до речей (як родового поняття). Із наведеного випливає, що в ч. 1 ст. 177 ЦК України сполучник «у тому

числі» має бути вилучений. Друга вада зумовлена відсутністю окремої норми, яка б визначала чітке місце послуги в системі об'єктів цивільних прав. У зв'язку із цим та з огляду на сутність послуги як предмета нематеріального світу запропоновано главу 15 «Нематеріальні блага» доповнити окремою статтею з назвою «Послуги», в якій, поряд з іншими важливими положеннями, має міститися визначення поняття цього об'єкта цивільних прав. Більше того, оскільки аналіз судової практики свідчить про те, що поняття послуги застосовується всупереч його законодавчому визначенню, а саме як її результат, а не як благо, то пропонуємо в ч. 1 ст. 177 ЦК України слово «послуги» та словосполучення «результати робіт» поміняти місцями. Наведені зміни сприятимуть правовій визначеності і зменшать прояви свавільного втручання державних органів, зокрема суду, у права, які захищені Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Список бібліографічних посилань

1. Шишка О. Р. Рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства України як шлях до правової визначеності // Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 22 травня 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2020. С. 223–230.
2. Городенська К. Що замість книжного у(в) тому(тім) числі? *Культура слова*. 2010. Вип. 72. С. 169–170.
3. Сліпченко С. О. Поняття об'єкта цивільного права за ЦК України. *Право України*. 2007. № 12. С. 80–84.

Надійшла до редколегії 10.05.2021

ШИШКА А. Р. ПРАВОВАЯ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬ УСЛУГИ КАК ОБЪЕКТА ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ

На основе системного анализа гражданско-правовых норм обнаружено проблему нормативно-правового установления услуги как объекта гражданских прав. В частности, грамматическое осознание содержания определенных норм, содержащихся в ГК Украины, позволило сделать достаточно противоречивый вывод о том, что услуга – это материальное благо, вещь, которая заключается в воздействии или деятельности поставщика услуги. Обоснованы и сформулированы предложения по совершенствованию концепта услуги как объекта гражданских прав в ГК Украины с целью согласования такого закона с требованиями правовой определенности.

Ключевые слова: объект гражданских прав, услуга, действия исполнителя, результат услуги, вещь, ст. 177 ГК Украины, правовая определенность.

SHYSHKA O. R. LEGAL UNCERTAINTY OF A SERVICE AS AN OBJECT OF CIVIL RIGHTS

Based on a systematic analysis of civil law norms, the problem of regulatory consolidation of a service as an object of civil rights is revealed. In particular, grammatical awareness of the content of certain norms contained in the Civil Code of Ukraine allowed us to make a rather contradictory conclusion that the service is a material good, a thing that consists in the action or activity of the service contractor. This legal paradox exists due to several shortcomings of legislative technique. The first one concerns the conjunction "including", which, according to grammar rules, refers a service (as a specific concept) as things (as a

generic concept). It follows from the above that the Union "Including" should be removed in Part 1 of the Art. 177 of the Civil Code of Ukraine. The second disadvantage is due to the lack of a separate norm that would determine a clear place of the service in the system of objects of civil rights. In this regard, and taking into account the essence of the service as an object of the intangible world, it is offered to supplement Chapter 15 "intangible benefits" with a separate Article entitled "Services", which should contain a definition of the concept of this object of civil rights along with other important provisions. Moreover, the concept of a service is applied contrary to its legislative definition according to the analysis of judicial practice, namely as its result, and not as a benefit, we offer that the word "services" and the phrase "results of work" in Part 1 of the Art. 177 of the Civil Code of Ukraine should be swapped. These amendments will contribute to legal certainty and reduce the manifestations of arbitrary interference by state agencies, including the court, in the rights protected in the Constitution of Ukraine and in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Key words: *object of civil rights, Service, actions of the contractor, result of the service, thing, Article 177 of the Civil Code of Ukraine, legal certainty.*